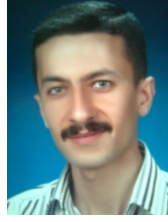

KULOĞLU ŞEYH HACI İLYAS VE KÜLLİYATI

Bünyamin TAŞ*

ÖZ

Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas [?-1657/1658], mutasavvıf bir klasik Türk edebiyatı şairidir. Şuara tezkirelerinde adı anılmamıştır. Kendisinden bahseden geç dönem kaynakları ise adını Mustafa olarak yanlış vermişlerdir. Yazdığı eserlerden birçoğu günümüze ulaştığı halde ne kendisi ne de eserleri herhangi bir ilmî çalışmayla ele alınmıştır. Aynı zamanda Halvetiyyenin Ahmediyye kolunun Uşşakiyye şubesine mensup bir şeyh olan Kuloğlu, 1500 civarındaki manzumesiyle son derece velut bir şairdir. Kuloğlu'nun bilinen altı eseri vardır: *Mevlid-i Nebî*, *Etvâr-ı Seb'a*, *Silsile-nâme*, *Dîvân-ı Hümayûn*, *Dîvân-ı Mesâbîh* ve *Bâğ-ı Behişt*. Bu eserlerin tamamı dinî-tasavvufî mahiyettedir.

Anahtar kelimler: Şeyh Hacı İlyas, Kuloğlu külliyyatı, klasik Türk edebiyatı, tasavvuf.

KULOGLU SHEIKH HADJI ILYAS AND HIS CORPUS

ABSTRACT

Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas [?-1657/1658] is both a sufi and a classical Turkish literature poet. He has not been mentioned in anthologies of classical Turkish poets, i.e. *tezkires*. Late periods our mentioning him gives his name mistakenly as *Mustafa*. Although most of the pieces he has written reached today, no one has dealt with him or his works in a scholarly manner. At the same time as a sheikh attached to *Uşşakiyye* branch of *Ahmediyye* arm of *Halvetiyye*, Kuloğlu is a very productive poet with some 1500 poems. There are known six pieces of Kuloğlu: *Mevlid-i Nebî*, *Etvâr-ı Seb'a*, *Silsile-nâme*, *Dîvân-ı Hümayûn*, *Dîvân-ı Mesâbîh* and *Bâğ-ı Behişt*. All of these works are in a kind of religious-sufistic.

Keywords: Sheikh Hadji Ilyas, Corpus of Kuloglu, classical Turkish literature, sufism.

* Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
bunyamin.tas@kirkklareli.edu.tr

Giriş

XVII. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas, velut bir şair olmasına ve yazdığı eserlerden birçoğu günümüze ulaşmasına rağmen ne şahsiyeti ne de eserleri herhangi bir ilmî çalışmayla ele alınmıştır. Kuloğlu, Klasik Türk edebiyatı mahsulleri kıvamında olan yüzlerce manzumesi ve bir nevi topluma nüfuz mercii olan şeyhlikle meşgul olması bakımından dikkate değerdir. Bu itibarla çalışmamızda, bugüne kadar hakkında müstakil bir ilmî yayın yapılmayan Kuloğlu'nun hayatı ve eserleri konu edilmiştir.

Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas

XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, mutasavvıf bir klasik Türk edebiyatı şairi olan Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas, şuara tezkirelerinde anılmamıştır. Bu münasebetle şairin hayatına, fikrî ve edebî yönüne ilişkin bilgiler; sınırlı malumat sunan sair kaynaklardan ve imkân verdiği ölçüde kendi eserlerinden elde edilmiştir.

Yakın dönemde kaleme alınmış olan *Osmanlı Müellifleri*, *Sefine-i Evliya* ve Vasfi Mahir Kocatürk tarafından yazılan *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserlerde Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas'la ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde şairin adını Mustafa olarak yanlış vermek suretiyle Kuloğlu ile ilgili şu bilgileri vermiştir: “*Sultān Murād-ı rābi* devri ricālinden ve *Halvetiyye-i Uşşākiyye meşāyihinden Gelibolulu Ālim Sinān Efendi hulefāsından āşıq u fāzıl bir zātdır. Meşābiḥ-i şerīfi nazmen tercüme eylemiştir. 1045 tārīhinde ikmāl ederek Divān-ı Hümāyūn nāmını verdiği dīvān-ı kebīri de vardır ki ikisiniñ de nüshaları Küttübḥāne-i Umūmī’de mevcūddur. Bir de Mevlid-i Nebī manzūmesi vardır. Divānından:*

Sensin kerīm-i zü’nevāl sensin qadīm-i lā-yezāl

Sensin ḥakīm-i bī-miṣāl yoq hükmüñe çün u çerā

İnzāl idüp āyātını kim biliser gāyātını

Ḳılğıl mücellā zātuñı me’men ‘ale’l-‘arşi’stevā

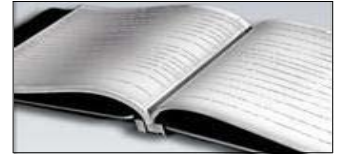
Eyle ināyetden eṣer irgür hidāyetten zafer

Luṭf eyleyüp ḳılğıl nazār aldı bizi nefis ü hevā¹

Sefine-i Evliya'da benzer ifadelerle Osmanzade Hüseyin Vassaf da aynı bilgileri tekrar etmiştir.² Vasfi Mahir Kocatürk ise her iki kaynaktan farklı olarak Kuloğlu'nun

¹ Bursalı Mehmet Tahir (1333), *Osmanlı Müellifleri*, C. I, İstanbul: Matbaa-i Amire, s. 146-147.

² “*Şeyh Sinān-ı Uşşāki ḥalīfesidir. Meşābiḥ*’i nazmen tercüme etmiştir. 1045’de ikmāl ederek *Divān-ı Hümāyūn nāmını verdiği dīvān-ı kebīri de vardır ki her ikisiniñ de nüshaları Küttübḥāne-i Umūmī’de mevcūddur. Bir de*

yalnızca *Bâğ-ı Behişt* adlı eserinden söz etmiştir.³ İki yüzden fazla manzumeyi muhtevi olduğunu söylediği eseri⁴ “*Bütün manzumeleri ruh bakımından tek konu taşıyan, bu itibarla bir bütün teşkil eden bir büyük destan haline gelmiş divandır.*” şeklindeki ifadelerle tanıtmıştır.⁵ Kocatürk, Kuloğlu’na *Bâğ-ı Behişt* bağlamında bir sayfadan fazla yer ayırmış ve söz konusu eserden 13 beyit iktibas ederek şair ve şiirleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.⁶ Çok kısaca değinmekle birlikte Necla Pekolcay’ın da Kuloğlu’ndan bahsettiğini belirtmek gerekir. Pekolcay, XVII. yüzyıl mevlid yazarları arasında andığı Kuloğlu’nu, adını belirtmeden, “*1637 yılında yazılmış olan Bâğ-ı Behişt müellifi*” ifadeleri ile anmış ve mevlidinin bir nüshasının bulunduğunu söylemiştir.⁷

Şeyh Hacı İlyas’tan söz eden mezkûr üç kaynak da onun ismini Mustafa olarak vermiştir. Bu karışıklık, Şeyh Hacı İlyas’ın *Kuloğlu* mahlasını kullanması dolayısıyla olmalıdır. Nitekim aynı dönemde *Kuloğlu* mahlasıyla meşhur olmuş, Mustafa isimli bir saz şairi de vardır. Kuloğlu Mustafa, IV. Murat devrini yaşamış; IV. Murat’la yakın ilişkileri bulunmuş, onun döneminde çeşitli olaylara karışmış; halk şairi olmakla birlikte aruzla da şiirler yazan; Yeniçeri Ocağı’ndan yetişme meşhur bir şairdir.⁸ Şeyh Hacı İlyas ise künyesinden de anlaşılacağı üzere bir şeyhtir. Ayrıca hem Bursalı Mehmet Tahir hem de Hüseyin Vassaf’ın söz ettiği Beyazıt Devlet Kütüphanesi’ndeki (Kütüphane-i Umumî) *Dîvân-ı Hümayûn* nüshasında bulunan ferağ kaydından eserin kâtibinin ve müellifinin Şeyh Hacı İlyas olduğu anlaşılmaktadır.⁹ Bu kaydın bulunduğu sayfaya sonradan yazıldığı anlaşılan bir

Mevlîd-i Nebî manzûmesi vardır. *İlâhiyâtından: Sensin kerîm-i zü'n-nevâl sensin kadîm-i lâ-yezâl/Sensin hakîm-i bî-mîşâl yok hükmüne cûn u çerâ/İnzâl idüp âyâtını kim biliser gâyâtını/Kılğıl mücellâ zâtuñi me'men 'ale'l-arşî'stevâ/Eyle 'inâyetden eser ırgür hidâyetten zafer/Lutf eyleyüp kılğıl nazar aldı bizi nefis ü hevâ'* Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ-i Ebrâr*, C. IV, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, No:2308, s. 238.

³ Vasfi Mahir Kocatürk (1970), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Edebiyat Yayınevi, s. 475-477.

⁴ Eserde 403 adet manzume vardır.

⁵ Kocatürk, *Bâğ-ı Behişt*’i hem muhteva hem de şekil özellikleri bakımından etraflıca tanıtmıştır. Yazar, bu bilgileri elindeki veya bir yerlerde görmüş olduğu eksik bir nüshaya istinaden vermiş olmalıdır. Zira eser, 403 manzumeyi muhtevi olduğu halde Kocatürk, iki yüzden fazla manzumeyi içerdiğini söylemiştir. Bundan başka, kendi eserinden önce kaleme alınan iki kaynaktan da Kuloğlu’nun adı kendisinin de andığı şekilde “Kuloğlu Mustafa” olarak anıldığı halde Kocatürk, bu kaynaklardaki bilgileri kullanmamıştır. Ayrıca, Kocatürk’ün *Bâğ-ı Behişt* dolayısıyla adını Mustafa olarak naklettiği Kuloğlu’nun söz konusu eserinin Manisa nüshasının sonunda bulunan ferağ kaydında müellifinin adının İlyas olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu kayıt için bk. Ekler, Fotoğraf-4.

⁶ *age.*, s. 476-477.

⁷ Necla Pekolcay (2005), *Süleyman Çelebi-Mevlid*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 40.

⁸ Nurettin Albayrak (2002), “Kuloğlu Mustafa”, *DİA*, C. XXVI, Ankara: TDV, s. 360-361.

⁹ “*Li-muharriri'l-fakîr ve ketebühü'l-hakîr e's-Şeyh el-Hâc İlyâs âmenehü'llâh min-şerri'l-vesvâs e's-şehîr bi-KULOĞLI'* Şeyh Hacı İlyas (1045/1635), *Dîvân-ı Hümayûn*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, No:3596, v. 281^b. Ayrıca bk. Ekler, Fotoğraf-1.

fevaid kaydında da müellifin Hacı İlyas olduğunu gösteren ifadeler vardır.¹⁰ Kuloğlu Hacı İlyas'ın *Dîvân-ı Mesâbîh* adlı eserinin müellif hattı olduğu anlaşılan Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'ndeki nüshasında bulunan ferağ kaydı da *Dîvân-ı Hümayûn*'la aynı hat ve ifadeleri muhtevidir.¹¹ Yine bu eserin serlevhasındaki kayıta da eserin müellifinin Şeyh Hacı İlyas oluğu açıkça belirtilmiştir.¹² Şairin bir diğer eseri *Bâğ-ı Behişt*'in Manisa nüshasındaki ferağ kaydında da ismi aynen diğer kayıtlarda olduğu gibi Şeyh Hacı İlyas olarak belirtilmiştir.¹³

Kaynaklarda Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas'ın doğum tarihi, doğum yeri, ailesi, ölüm yeri ve hayatına dair sair ayrıntılara yer verilmemiştir. Bursalı Mehmet Tahir ve Hüseyin Vassaf, onun Âlim Sinan Efendi'nin halifesi olduğunu belirtmişlerdir. Kuloğlu'nun kendi eserlerinde de bu bilgiyi teyit eden birçok veri vardır. Bunlardan en başta geleni Kuloğlu'nun *Silsile-nâme* isimli manzumesidir. Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas'ın kendi devrine kadar Halvetî Uşşâkî silsilesine dâhil edilen şeyhlerin künyelerinin verildiği söz konusu eserde, mezkûr silsilenin son halkası olarak Âlim Sinan Efendi'nin ismi anılmaktadır.¹⁴

Mevlâ anı idüp nüzûl buldı Hâk'a kurb-ı vüşûl
Âyîn idüp kurdı uşûl Gelibolı'da şeyh 'Ömer

Diñle bu sözleri i cān emr eyleyüp ol Müste'ân
Gelsin didi kulum Sinān açdı o sâ'at bāl u per

Yazıldı işbu silsile pes nā-gehān gelüp dile
Esrār-ı Hâk'ı ne bile KULOĞLI miskîn der-be-der¹⁵

Kuloğlu, *Dîvân-ı Mesâbîh* adlı eserinde Âlim Sinan Efendi için “*Fahrü's- şulehâ zübdetü'l-urefâ Hazret-i Şeyh Sinān Efendi a'nî 'azîz-i men*” başlığıyla takdim ettiği bir medhiyye yazmıştır.¹⁶ Kuloğlu'nun şeyhinin Âlim Sinan Efendi olduğunu gösteren bir diğer

¹⁰ “*a'nî kim el-Hâcî İlyās rahmetü'llâhi 'aleyh eylemiş riħlet-i vişāl*” age. Ayrıca bk. Ekler, Fotoğraf-5.

¹¹ Şeyh Hacı İlyas (1045/1635), *Dîvân-ı Mesâbîh*, Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, No:43 Ze 362, v. 281^a. Söz konusu ferağ kaydı için bk. Ekler, Fotoğraf-2. Söz konusu iki eserin hatlarını mukayese etmek için bk. Ekler, Fotoğraf-6 ve Fotoğraf-7.

¹² “*Kitâb-ı Dîvân-ı Mesâbîh-i şerîf te'lîf-i Şeyh Hâcî İlyās sellemehü'llâhi te'âlâ*” age., v. 1^b. Ayrıca bk. Ekler, Fotoğraf-3.

¹³ Şeyh Hacı İlyas (1053/1643), *Bâğ-ı Behişt*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, No: 45 Hk 6266, v. 250^a. Ayrıca bk. Ekler, Fotoğraf-4.

¹⁴ *Silsile-nâme*'de kaydedilen şecere, Halvetiyyenin Ahmediyeye kolunun Uşşâkiyye şubesine aittir. Halvetiyye ve Halvetiyyenin kol ve şubeleri için bk. Rahmi Serin (1984), *İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, İstanbul: Petek Yayınları.

¹⁵ age., v. 310^a.

¹⁶ Şeyh Hacı İlyas, *Dîvân-ı Mesâbîh*, v. 3^b.

veri ise *Dîvân-ı Hümayûn* adlı eserin 281^b sayfasında yer alan “*Şeyh Sinân hazretlerinin hizmetini eyleyüp çok kelâm nazm eylemiş idi*” şeklindeki fevâid kayıdır.¹⁷

Âlim Sinan Efendi, Halvetiyyenin Ahmediyye kolunun şubelerinden biri olan Uşşakiyye şeyhlerindedir. Ömer Karîbî'nin halifelerinden olan Âlim Sinan Efendi, *Mesâbih* tercümesinin sonundaki manzum hatimesinde Muğla'nın köylerinden Lineli olduğunu belirtmiştir. Halep, Şam, Irak ve Mısır gibi devrinin meşhur merkezlerini gezen Sinan Efendi, otuz yıl süresince Gelibolu Bolayır'da irşatla meşgul olmuştur. Bu sebeple Gelibolulu olarak şöhret kazanmıştır.¹⁸ Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas da Âlim Sinan Efendi'nin halifesi olduğuna göre uzun süre Gelibolu veya Gelibolu civarında bulunmuş olmalıdır.¹⁹ Eserlerinden hareketle Arapça ve Farsçayı rahatlıkla kullanacak kadar iyi bir eğitim aldığı ve elkabından hareketle de hacca gitmiş olduğu söylenebilir.

Kaynaklarda ölüm tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte Beyazıt Kütüphanesi'ndeki *Dîvan-ı Hümayûn* nüshasının 281^b sayfasında yer alan mezkûr fevaid kaydında Şeyh Hacı İlyas'ın 1068 (1657/1658) tarihinde vefat ettiği belirtilmiştir.²⁰

*Dâr-ı dünyâdan beğāya intikālî târihi: Fâtîha İlyās Efendi rūhuna ey ehl-i İlyās 1068.*²¹

Bu bilgiden hareketle Kuloğlu'nun XVI. asrın sonları ile XVII. asrın başlarında doğup bu asrın ilk yarısında faaliyette bulunmuş bir kişi olduğunu söyleyebiliriz. Eserlerinin hepsi dikkatle mütalaa edildiği zaman hayatıyla ilgili başka ayrıntılara ulaşmak ihtimal dâhilinde olmakla birlikte şimdilik Kuloğlu'nun hayatıyla ilgili bunlardan başka bilginiz yoktur.

¹⁷ Bk. Ekler, Fotoğraf-5.

¹⁸ Selami Şimşek (2007), “Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, ss. 251-310.

¹⁹ Kuloğlu Şeyh İlyas'ın, şeyhi Âlim Sinan Efendi'ye oldukça çok muhabbeti olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *Dîvân-ı Mesâbih*'te şeyhi Âlim Sinan Efendi'ye yazdığı medhiyyeyi, IV. Murat'a yazdığı medhiyyeden öne almıştır. (*Dîvân-ı Mesâbih*, v. 3^b.)

²⁰ “*İşbu aṣr içre tarikatde ol idi p̄rimüz*” şeklindeki ifadeden bu kaydın Şeyh Hacı İlyas'ın bir müridi tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

²¹ Kaydın altına rakamla 1068 tarihi yazıldığı halde harflerin rakam değeri toplamı *ehl* kelimesine kadar 1067 rakamını vermektedir. “*İlyas*” ibaresi söz konusu kaydın alt satırında, kendisinden önceki “*ehl*” ibaresinden bağımsız gibi görünmektedir. Kaydın görüntüsü için bk. Ekler, Fotoğraf-5

Eserleri

Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas'ın *Mevlid-i Nebî*, *Etvâr-ı Seb'a*, *Silsile-nâme*, *Dîvân-ı Hümayûn*, *Dîvân-ı Mesâbîh* ve *Bâğ-ı Behişt* isimli bilinen altı eseri vardır. Bu eserlerin tamamı manzumdur. Toplamda 1000 vараға yaklaşan eserleriyle manzum söz söyleme bakımından Kuloğlu'nun oldukça velut bir şair olduğu söylenebilir.

a. Mevlid-i Nebî

Kuloğlu'nun manzum bir eseri olarak Bursalı Mehmet Tahir, Hüseyin Vassaf ve Necla Pekolcay tarafından adı zikredilen bu esere kütüphane kayıtlarında rastlanamadı. Necla Pekolcay, eserin bir nüshasının bulunduğunu söylemekle birlikte bu nüshanın yerini belirtmemiştir.²² Mevlid manzumeleriyle ilgili müstakil bir çalışma yapan M. Fatih Köksal da bu nüshayı tespit edememiştir.²³

b. Etvâr-ı Seb'a

Eser, mutasavvıflar tarafından nefsin mertebeleri olarak kabul edilen yedi makamla (nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râziyye, nefs-i marziyye ve nefs-i kâmile) ilgilidir. Söz konusu makamların her biri manzum olarak açıklanmıştır. Eser, 1000 beyit civarında olup 1030 (1620/21) yılında kaleme alınmıştır:

Geçüp 'ömrüm melâl içre tarîk-i lâ-yezâl içre
Biñ otuzuncı sâl içre ki yazdum işbu Etvâr'ı²⁴

Eserin bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde (arşiv no: 45Hk 6266) *Bâğ-ı Behişt* adlı eserle aynı cilt içinde 251^b-308^a varakları arasında, diğeri ise Süleymaniye Kütüphanesi Reşit Efendi Koleksiyonu'nda (arşiv no: 1003) 350-392 numaralı varaklar arasında yer almaktadır.

c. Silsile-nâme

Eser, Kuloğlu'nun devrine kadar Halvetî Uşşâkî silsilesine dâhil edilen şeyhlerin künyelerini vermektedir. Mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır ve 39 beyitten müteşekkildir. Eserde Hz. Muhammed'den sonra onun manevî varisleri olarak sırasıyla dört halifenin ismi ve onlardan sonra da evliyanın rehberi olarak tabiinden Hasan Basri'nin ismi anılır. Hasan Basri'den sonra ise sırasıyla şu isimler zikredilmiştir: Habîb Acemî, Dâvûd-ı Tâî, Ma'rûf-ı Kerhî, Serîrû'l-Sakaî, Cüneyd-i Bağdâdî, Mîmşâd Dineverî, Muhammed Dineverî, Kâdî

²² Pekolcay, *age.*, s. 40.

²³ M. Fatih Köksal (2011), *Mevlid-nâme*, Ankara: TDV, s. 67.

²⁴ *age.*, v. 308^a.

Muhyiddîn, Ebu'l-Necîb, Şeyh Kutbuddîn, Şeyh Rükneddîn, Şeyh Şihâbüddîn, Şeyh Cemâleddîn, Şeyh İbrâhîm, Muhammed Halvetî, Pîr Ömer Halvetî, Âhî Meryem (Mîrîm, Merem?), İsâ Çelebi, Şeyh İzzeddîn, Şeyh Sadreddîn, Seyyid Yahyâ, Pîr Muhammed, Şeyh Tacüddîn, Şeyh Alaüddîn, Şeyh Yigitbaşı, Hâcî Karamanî, Ümmî Sinân İstanbulî, Nasûh Abdussamed, Şeyh Ahmed, Şeyh Hüsâm Uşşâkî, Şeyh Memican, Ömer Karîbî, Şeyh Sinân (Âlim Sinân Efendi). Eserin yazılış tarihine dair bir kayıt yoktur. Tek nüshası *Bâğ-ı Behişt ve Etvâr-ı Seb'a* nüshalarıyla aynı cilt içinde 309^a-310^a varakları arasında Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde (arşiv no: 45Hk 6266) bulunmaktadır.

d. Dîvân-ı Mesâbih

Bu eser; İslam âleminde büyük şöhret kazanarak kırktan fazla şerhi yapılan, Ferrâ el-Begavî [ö. 516/1122] tarafından kaleme alınmış *Mesâbihü's-Sünne* adlı hadis kitabının²⁵ Âlim Sinan Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilen metnin nazma çekilmiş halidir. Kuloğlu, bir nevi sebab-i telif manzumesi olan aşağıdaki beyitlerinde eserini şu şekilde tanıtmaktadır:

İşit kim yine sultân-ı meşâyih
Sinân Efendi ol cân-ı meşâyih
...
Meşâbih'üñ ol idi tercümânı
Sözidür cümle tibyân-ı meşâyih
Anuñ dürrini çün dizmek murâdum
Ola ol la'l [ü] mercân-ı meşâyih
Ki nesrin nazm ile te'yi'd iderem
Çü şöhret bula 'unvân-ı meşâyih
Yazam bir bir ehadîş-i Resûl'i
Biline nice erkân-ı meşâyih²⁶

Eserdeki şiirlerin kahir ekseriyeti kaside formundadır. Önce ilgili hadis verilip daha sonra bu hadisin nazmen açıklaması yapılmıştır. Her bir hadis için ayrı bir kaside yazılmıştır. El-Begavî'nin eserinde 4931 adet hadis vardır.²⁷ Eserin hacmi dikkate alınarak Âlim Sinan Efendi'nin tercümesinde de bu rakama yakın bir mevcudun olduğu düşünülebilir.²⁸ Kuloğlu'nun eserinin hacim bakımından Âlim Sinan Efendi'nin tercümesinden daha küçük

²⁵ Söz konusu eserle ilgili geniş bilgi için bk. İbrahim Hatiboğlu (2004), "Mesâbihü's-Sünne", *DİA*, C. XXIX, Ankara: TDV, ss. 258-260.

²⁶ Şeyh Hacı İlyas, *Dîvân-ı Mesâbih*, v. 3^b.

²⁷ Hatiboğlu, *agm*.

²⁸ Âlim Sinan Efendi, *Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 45 Ak Ze 216/1, v. 1^b -265^a.

olduğu ve söz konusu tercüme doğrultusunda oluşturulmuş manzum bir eser olduğu dikkate alınarak Kuloğlu'nun, Âlim Sinan Efendi'nin eserini hulasaten tanzim ettiği söylenebilir. Eserin başında besmele manzumesi, Hz. Muhammed medhinde bir na't, dört halifenin her biri için ayrı birer na't, Âlim Sinan Efendi medhiyyesi, IV. Murat övgüsünde bir kaside ve bir tazarruname yer almaktadır. Eserin geri kalanı muhtelif hadislerin açıklaması olan manzumelerden oluşmaktadır. Oldukça hacimli olan eserde yaklaşık 9000 beyit bulunmaktadır.

Dîvân-ı Mesâbih'in bilinen iki nüshası vardır. Bu nüshalardan birisi Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi'nde (arşiv no: 43 Ze 362), diğeri ise Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (demirbaş no: B1222) yer almaktadır. Manisa nüshası müellif hattı olması bakımından değerlidir.

e. Dîvân-ı Hümayûn

Tamamı kasidelerden oluşan bir divandır. Eser, yaklaşık 450 tane manzume içermektedir. Bu manzumelerin 19 tanesi Farsça, geri kalanı ise Türkçedir.²⁹ Divan, şiirlerin revî harflerine göre alfabetik olarak tertip edilmiştir. Divandaki şiirlerin hemen hepsinde konu olarak tasavvufî aşk işlenmiştir. Eserdeki ilk üç şiir tasavvufî aşkı işlerken dördüncü ve beşinci şiirler na't, altıncı şiir ise IV. Murat övgüsünde yazılmış bir medhiyedir. Eser, tasavvufî ıstılahları bolca işlemekle birlikte şiirler, bu tür eserlerin çoğunda olduğu gibi kuru bir didaktik üslupla yazılmamıştır. Şiirlerde lirizm oldukça belirgindir. Bu yönüyle eser, lirik konuların yoğun olarak işlendiği bir gazeliyyat gibidir.

‘İyd-ı visâlinde toğar ol bir meh-i enver saña
Bezm-i cemâlinde şunar bir cur‘a-i sâgar saña

Hem bezmine mestâne ol hem şem‘ine pervâne ol
Zencîrine dîvâne ol ancak deli dirler saña

Vuşlat güli cânda biter cân bülbülü anda öter
Bir kez nazar kılsa yiter luğfından ol dil-ber saña³⁰

Bezm-i fenâda içilen câm-ı şafâya merhabâ
Dil-ğâh oluben içilen ol dil-rübâya merhabâ

Her dem tehammül eyleyüp anuñ cefâ vü cevrine
Şabr eyleyen ‘aşıklara dürlü belâya merhabâ

²⁹ v. 1^b, 25^b, 40^b, 57^b, 82^b, 89^b, 95^a, 109^a, 123^a, 126^b, 131^b, 141^b, 160^b, 176^b, 190^b, 205^b, 221^a, 229^b, 253^a, 263^a.

³⁰ age., v. 8^a.

Büy-ı şafâ-yı zülf çün cānum meşāmına ire
Dostdan haber viren bize bād-ı şabāya merħabā³¹

Ağlar bu gözüm dāyim feryād-ı fenādan hep
Başumdaki ğavġalar dīvān-ı kazādan hep

İñler bu göñül bilmem maqşūdı nedür anuñ
Cānumdaki sevdālar ebrū-yı belādan hep

Deryā-yı muħabbetde eşkümnden olan dürler
Ol ebr-i nisān ile olur bu hevādan hep³²

Divanın muhteva itibarıyla zenginlik arz ettiği görülmektedir. Âşıkane şiirlerde klasik şiirin mazmunlarını bulabilirken muhtelif konulara değinen birçok beyit aracılığıyla da dönemin sosyokültürel dokusu ve muhtelif inançlarıyla ilgili veriler elde edilebilmektedir. Divanda v. 53^a’da yer alan *sürh* redifli kasidede bu zenginliği müşahede edebiliriz. Kaside, birçok farklı konuda zenginliği muhtevidir. Şiirin ilk dört beyti maktel-i Hüseyin türünün özelliklerini yansıtırken geri kalan beyitleri farklı farklı durumlarla ilgilidir. Şiirin ilk dört beytinde Kerbelâ olayı anılmıştır. Dolayısıyla söz konusu olayla ilgili olan yer ve durumları hatırlatan *Kerbela*, *mâtem*, *âl-i abâ*, *âl-i Resûl*, *Mustafa* ve *Murtaza* gibi mefhumlara yer verilmiştir. Beşinci beyitten itibaren bu konuyla ilgi kesilerek başka hayaller şiire dâhil edilmiştir. Altıncı beyitte Leyla ve Mecnun hikâyesine telmih yapılmış; yedinci beyitte nergis mazmunu işlenmiş; sekizinci beyitte kan, doktor, macun hokkası gibi mütenasip kelimelerle kanlı gözyaşı mazmunu oluşturulmuş; onuncu beyitte o devirde elbise yıkama aracı olarak sabunun kullanıldığını gösteren ifadeler kullanılmış; on birinci beyitte insanların kederli zamanlarındaki halinin ifadesi olarak *yüzünü yırtmak* tabirine yer verilmiş; on ikinci beyitte Mısır’daki Kaysun Camii’nden söz edilmiş ve bu camiin duvar renginin kırmızı olması, Mısırlıların bu camide secde ederken Nil kadar çok kanlı gözyaşı dökmesine bağlanmış;³³ on dördüncü beyitte, borcunu ödeyecek durumu olmayan borçlu birisinin alacaklısını görünce yüzünün kızarması durumu ifade edilmiş:

fā’ilātün/fā’ilātün/fā’ilātün/fā’ilün

- + - - / - + - - / - + - - / - + -

- 1 Hün-ı şāh-ı Kerbelā’dan kâse-i gerdün sürh
Mâtem-i âl-i ‘abādan dīde-i maħzūn sürh

³¹ *age.*, v. 11^b.

³² *age.*, v. 23^b.

³³ Bu veri, şairin söz konusu camii görmüş olma ihtimalini de akla getirmektedir.

- Zulm iden āl-i Resūl'e nice vara maḥşere
Hıŝm-ı tıĝ-ı Murtaẓā'dan çehre-i gül-gün sürḥ
- Ḳan-ı mazlūm seyl olub aḳmıŝ Furāt-āsā yine
Bu sebebden gice gündüz dāmen-i Ceyḥūn sürḥ
- İlteler yarın anı maḥşer siyāset-gāhına
Ola ŝerm Muŝtafā'dan ŝuret-i mel'ūn sürḥ
- 5 Bezm-i ḥasretde bugün peymāne-i vaŝla dilā
Kim ŝusuz geçer dem-ā-dem bu āb-ı meftūn sürḥ
- Tā ki Leylā'nuñ firāḳında bu bezm-i dehrde
Dem-be-dem ḳan ağlamakdan sāĝar-ı Mecnūn sürḥ
- Ŗöyle kim ḳapıldı göñlüm nergis-i ŝehlāsına
Sīḥ-i miḥnetde ciger biryān lā'l-i gün sürḥ
- Ḳan ile ālūde olmuŝ ol ṭabīb elde tutar
Hūn-ı fūrḳatle düzülmiŝ ḥoḳḳa-i ma'cūn sürḥ
- İŝtiyāḳından göñül dīvāne oldu zūlfūññ
Lāle gibi hūn-ı 'āŝıḳdan bütün hāmūn sürḥ
- 10 Hūn-ı çeŝmümden boyanmıŝdur kenār-ı dāmenüm
Yuduĝumca ol kızardı oldu hep ŝābūn sürḥ
- Fūrḳatūñden yüzümü yırtmaḳdan iy dil-ber senūñ
Pençe-i mercāna döndi ellerüm tā hūn sürḥ
- Ehl-i Mıŝr'uñ dīde-i giryānı Nīl'e beñzemiŝ
Oldı ḥalḳuñ secdesinden Cāmi'-i Ḳaysūn sürḥ
- Cānımız ḳaŝdına gelmiş almaḳ ister ol melek
Ŗankim ol bir kise ḳodı toṭṭolu merhūn sürḥ
- Ŗamt ile dāyim ḥacāletdür aña bizden cevāb
Dāyinin gördükce olur cebhe-i medyūn sürḥ
- 15 Nāme ŝundum 'arz-ı aḥvāl eyleyüp dil-dāra ben
Oḳumaĝa niyyet itdi görse kim mazmūn sürḥ
- Eŝk-i çeŝmümle ŝuwardum 'ömrümūñ bostānını
Vaḳt geldi gördüm anda cümleten ḳavun sürḥ
- Ŗuçını bildi ki Mūsā'dan o ŝerm oldu ḳatı
Yire geçdi ŝöyle kim gencīne-i Ḳārūn sürḥ
- Bilmedi aldandı dünyāya göñül sen 'ibret al
Oldı dāmına giriftār oldaḫi maĝbūn sürḥ

Ꞑodı dñnyāyı tñtup gĩtdĩ nñbñvvet rāhını
Elde bĩmārĩ Şu Mñsā ile hem Hārñn sñrñ
İy ꞐULOĞLI gel cihāndan fārĩğ ol sen de hele
Gñrmedññ mi oldı bunda niceler mescñn sñrñ

Hicret'in 1045. yılında Rebiyñlevvel ayının 15. gñnñnde (29/08/1635) tamamlanan
eserin tek nñshası Beyazıt Devlet Kñtñphanesi'ndedir:³⁴

Rebĩ'ñ'ı-evvel'ññ hem on beŐinde
Dañi biñ tārĩhinññ kırık beŐinde
Kitāb iriŐdi evvelden temāmā
Sipās olsun hezār ol lā-yenāma

“*Li-muħarriri'l-faķĩr ve ketebenhñ'l-ħaķĩr e'Ő-Őeyħ el-Hāc İlyās āmenehñ'llāh min-
Şerri'l-vesvās e'Ő-Őehĩr bi-ꞐULOĞLI*” Şeklindeki ferağ kaydından hareketle mevcut nñshanın
mñellif nñshası olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı kaydın sonunda gñsterilen tarih de (1045)
mñellifin, hatime manzumesinde belirttiği tarihin aynısıdır.

f. Bāğ-ı Behişt

Tarafımızdan doktora tezi olarak hazırlanan bu eser de tıpkı *Dĩvān-ı Mesābih* gibi
tamamı kasidelerden oluşan hacimli bir eserdir. Eser, kasidelerin revı harflerine gñre alfabetik
olarak tertip edilmiştir. *Bāğ-ı Behişt*, son iki kaside hariç baŐtan sona ayetler bağlamında
nazmedilen bir eser olmakla birlikte Şiirlerin muhtevası belirlenirken klasik tertip usulñ
gñzetilmiŐtir. Buna gñre ilk üç Şiir mñnācāt;³⁵ dñrdñncñ Şiir tevħĩd;³⁶ beşinci ve altıncı Şiirler
na't;³⁷ sırasıyla yedi, sekiz, dokuz ve onuncu Şiirler Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve
Hz. Ali övgñsñnde birer medhiyye;³⁸ on birinci Şiir ise IV. Murat övgñsñnde bir
medhiyyedir.³⁹ Bu ilk on Şiirin her biri de tıpkı eserdeki diğer Şiirler gibi bir ayet bağlamında
yazılmıştır.

Yukarıda da değinildiği üzere *Bāğ-ı Behişt*'teki kasidelerin her biri bir Kur'an
ayetinden mñlhemdir. Eserde önce ilgili ayet, sonra o ayetten mñlhem olan Şiir yazılmıştır.
Eser, bu yñnñyle bir bakıma oldukça serbest bir tefsir özelliği arz etmektedir. Toplamda 403

³⁴ Şeyh Hacı İlyas (1045/1635), *Dĩvān-ı Hñmāyñn*, Beyazıt Devlet Kñtñphanesi, No: 3596.

³⁵ Bu Şiirlerin ilki Taha Suresi 25-28. ayetler, ikincisi Araf Suresi 89. ayet, üçñncñsñ Zñmer suresi 36. ayet
bağlamında yazılmıştır. İcerik, bu ayetlerin manaları doğrultusunda oluŐturulmuŐtur.

³⁶ Yasin Suresi 86. ayet bağlamında yazılmıştır.

³⁷ Beşinci Şiir Fetih Suresi 28-29. ayetler, altıncı Şiir ise Ahzab Suresi 56. ayet bağlamında yazılmıştır.

³⁸ Yedinci Şiir Leyl Suresi 20-21. ayetler, sekizinci Şiir Nahl Suresi 90. ayet, dokuzuncu Şiir Furkan Suresi 57-76.
ayetler, onuncu Şiir İnsan Suresi 8-9. ayetler bağlamında yazılmıştır.

³⁹ Nisa Suresi 59. ayet bağlamında yazılmıştır.

kaside ihtiva eden eserde bu kasidelerin 401 tanesi Kur'an'dan bir ayetle ilgili olurken hatime kasidesinden önceki kaside “Benim ümmetimin âlimleri İsrailoğullarının nebileri gibidir.”⁴⁰ hadisi bağlamında yazılmıştır. Son kaside ise önce de ifade edildiği üzere bir hatime manzumesidir. Bu manzumede şair; eserini neden, nasıl, ne zaman yazdığını ve eserine verdiği ismi açıklamaktadır. Buna göre şair, eserini cihana bir yadigâr bırakarak Allah'ın rızasını kazanmak için her bir ayete bir kaside yazmak suretiyle 1047 (1638) yılının Ramazan ayında Kadir Gecesi'ne denk gelen bir Cuma günü bitirerek ona *Bâğ-ı Behişt* adını vermiştir:

Ki her bir âyete ben bir kaşide eyledüm inşâ
Şanasın bir şeh-i iklîme bir ʿâlî maqâm oldu

...

Bu deñlü saʿy [u] cehd itdüm anı yazmağda her bârı
Dise bir kez Cenâb-ı Kibriyâ aña rızâm oldu

...

Receb ayında başlayup Ramazân içre bitürdüm
Kadir gicesi hem cumʿa idi ol ihtitâm oldu

Temâm biñ kırk yedi sâline irmişdi hem târih
Bi-hamdi'llâh kitâbum vaqt-ı ʿaşr içre temâm oldu

Pes oğluñ toğdı adını ne çoduñ dir iseñ baña
Aña BÂĞ-I BEHİŞT ismi işit bir hoşça nâm oldu⁴¹

Vasfi Mahir Kocatürk'ün sitayişle bahsettiği bu eserin, bilinen iki nüshası vardır.⁴² Bunlardan biri Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk 6266 arşiv numarasıyla, diğeri ise Milli Kütüphanede 06 Mil Yz A 8111 arşiv numarasıyla saklanmaktadır. *Bâğ-ı Behişt*'in Manisa nüshası, müellif hattından altı sene sonra yazılması ve Kuloğlu'nun kendi hattıyla kaleme aldığı eserlerindeki ferağ kaydını “*ketebe*” ibaresi hariç aynıyla kopyalamış olması dolayısıyla müellif hattından istinsah edilmiş izlenimi vermektedir.⁴³

⁴⁰ علماء امتي كَأَنبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيل : Benim ümmetimin âlimleri İsrailoğullarının nebileri gibidir. (Hadis için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. II, Mısır, 1351/1931, s. 64.)

⁴¹ Şeyh Hacı İlyas, *Bâğ-ı Behişt*, v. 249^b-250^a.

⁴² Kocatürk, *Bâğ-ı Behişt*'teki şiir örneklerinden hareketle Kuloğlu'nun zaman zaman Yunus Emre ve Âşık Paşa yolunda ilahiye benzer beyitler, bazen XVII. yüzyıl divan şiiri dilince dinî terennümler, bazen büsbütün didaktik mısralar, bazen de Muhammediye'yi andıran çeşitli hikâyeler ve tasvirler kaleme aldığını söylemiştir. Kocatürk'ün eserle ilgili yorumları arasında en dikkat çekici olanı, eserin tutulan yol bakımından Muhammediye'nin tesiri altında olduğunun ileri sürülmesidir. (Kocatürk, *age.*, s. 476-477.)

⁴³ Bk. Ekler, Fotoğraf-4.

Sonuç

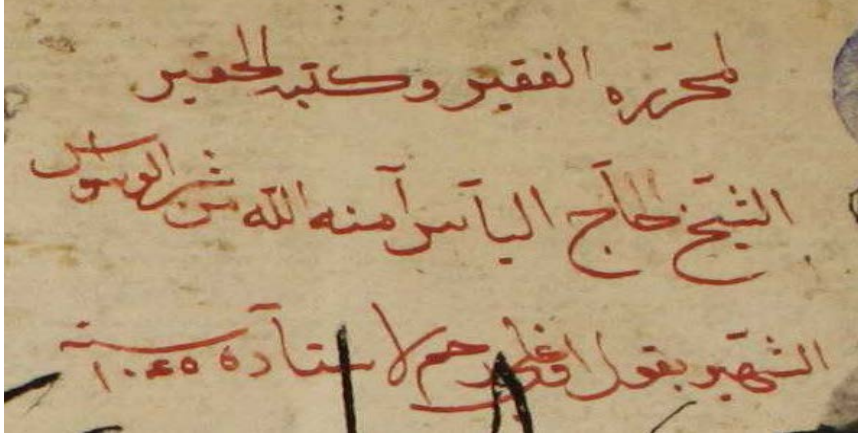
Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas, XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında doğup XVII. yüzyılın ilk yarısında ömür sürmüştür. Nereli olduğu ve ne zaman doğduğuna dair herhangi bir bilgi olmamakla birlikte ömrünün önemli bir kısmında Gelibolu'da veya Gelibolu civarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Eserlerinden hareketle iyi bir eğitim aldığı söylenebilir. Halvetiyye tarikatının Ahmediyye kolunun Uşşâkiyye şubesine mensup olan Âlim Sinan Efendi'nin halifesi olarak şeyhlik yapmıştır. Elkabından hacca gitmiş olduğu anlaşılmaktadır. Şuara tezkirelerinde ismi geçmediği gibi hakkında birtakım sınırlı bilgiler veren son dönem kaynakları da adını Mustafa olarak yanlış vermişlerdir. Eserlerinin mevcut nüshalarında bulunan muhtelif kayıtlardan isminin İlyas olduğu anlaşılmaktadır. *Dîvân-ı Hümâyûn* adlı eserinin mevcut nüshasında bulunan bir kayıтта ölüm tarihi olarak hicrî 1068 (1657/1658) yılı verilmiştir.

Kuloğlu'nun bilinen altı eseri vardır: *Mevlid-i Nebî*, *Etvâr-ı Seb'a*, *Silsile-nâme*, *Dîvân-ı Hümâyûn*, *Dîvân-ı Mesâbîh* ve *Bâğ-ı Behişt*. Bunların tamamı dinî-tasavvufî mahiyetteki manzumelerden müteşekkildir. *Mevlid-i Nebî* dışındaki eserlerinin nüshaları mevcuttur.

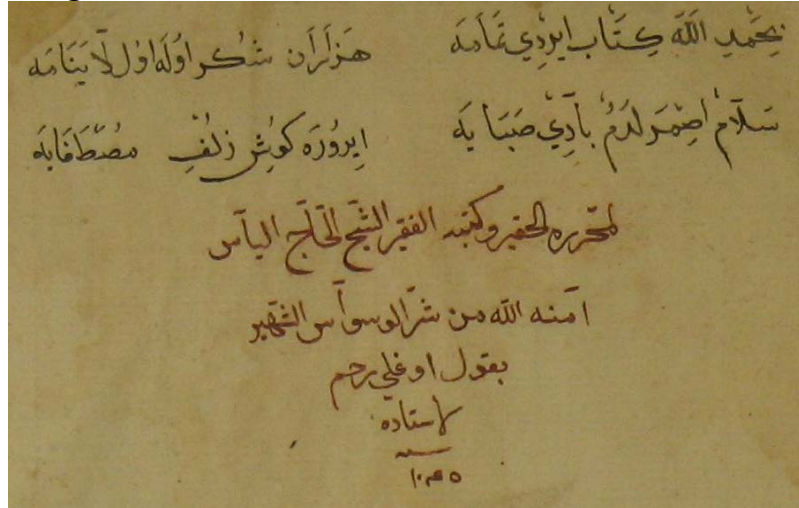
EKLER

Fotoğraf-1

Dîvân-ı Hümâyûn adlı eserin ferâğ kaydı.

Fotoğraf-2

Dîvân-ı Mesâbih adlı eserin müellif hattı olan nüshasının ferâğ kaydı.

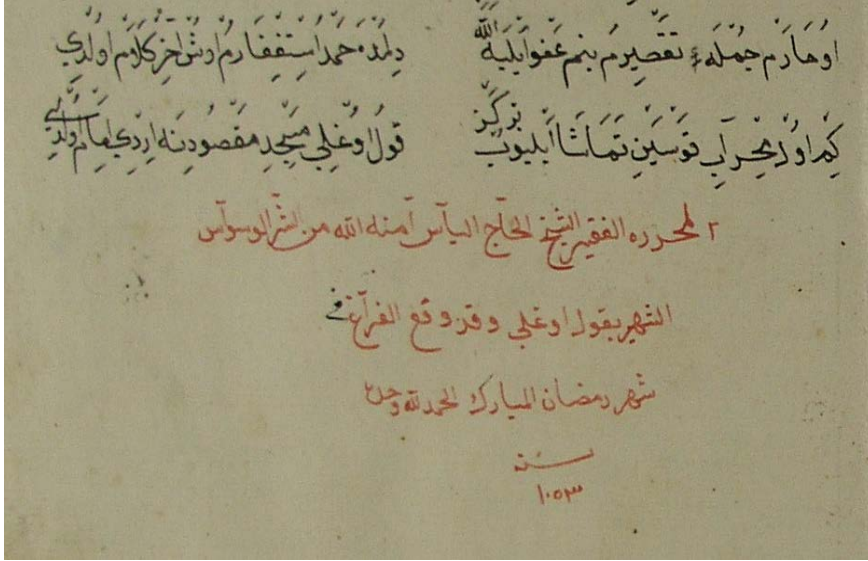
Fotoğraf-3

Dîvân-ı Mesâbih adlı eserin müellif hattı olan nüshasının serlevhası.

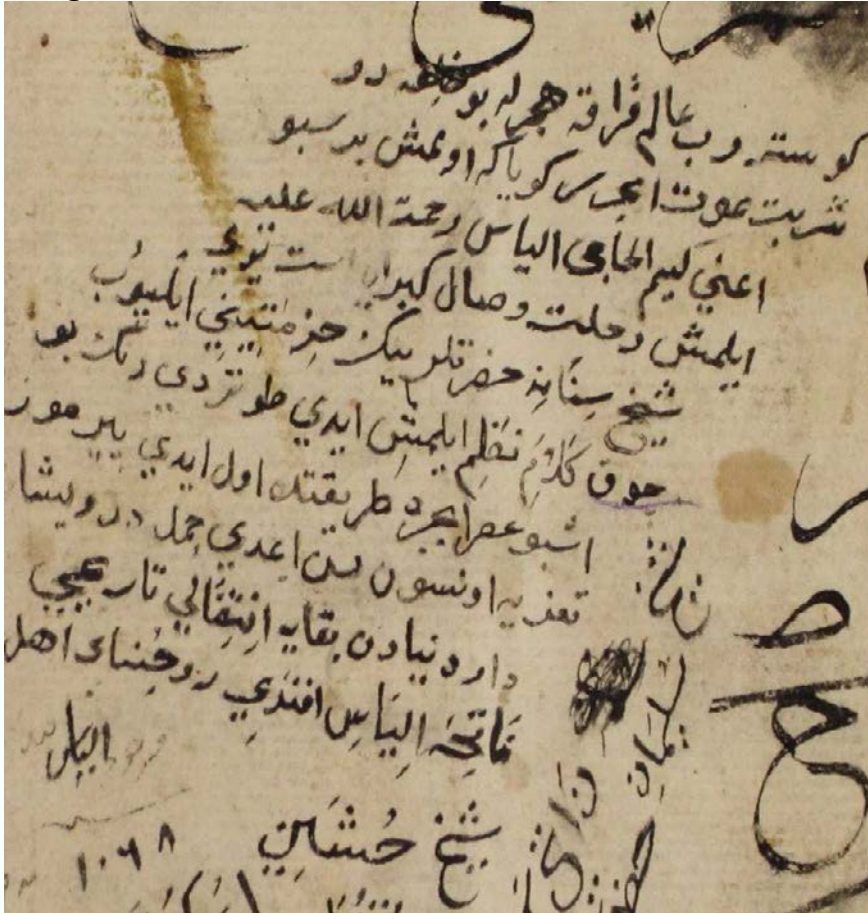

Fotoğraf-4

Bâğ-1 Behiştadlı eserin Manisa nüshasının ferâğ kaydı.

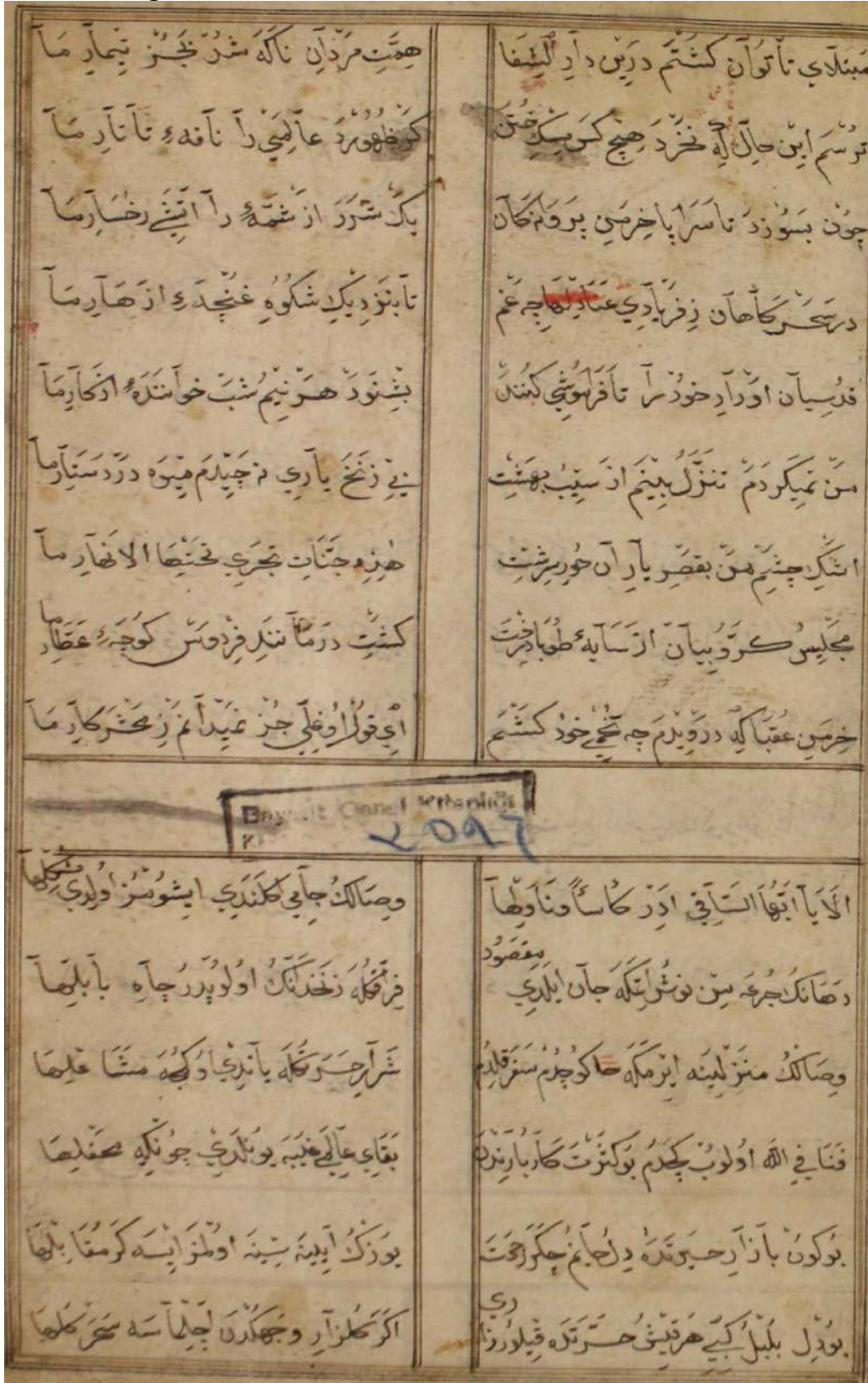
Fotoğraf-5

Dîvân-ı Hümâyûn adlı eserin 281^b numaralı sayfasında yer alan fevaid kaydı.

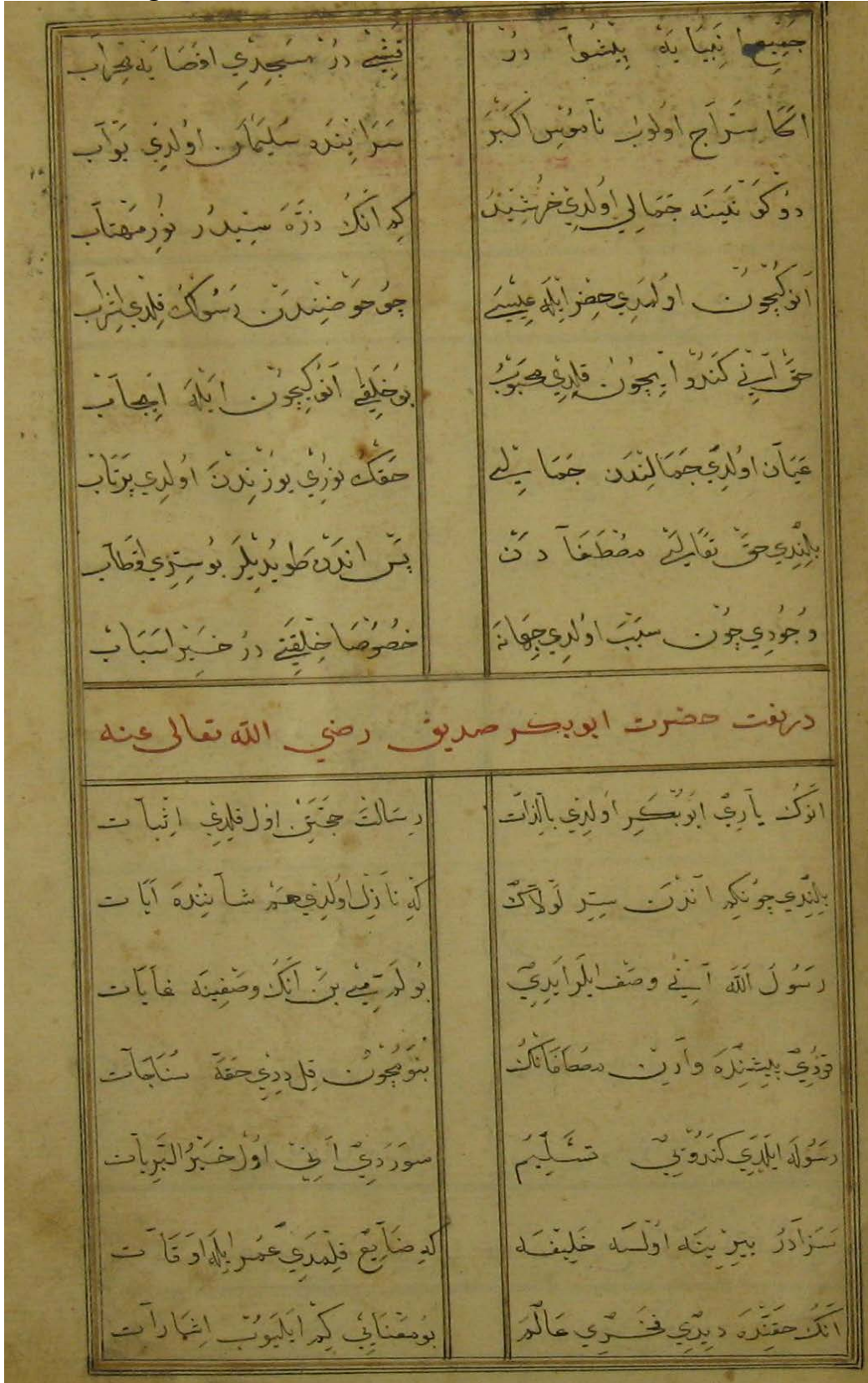
Fotoğraf-6

Dîvân-ı Hümâyûn adlı eserin 2^a numaralı sayfası.

Fotoğraf-7

Dîvân-ı Mesâbîh adlı eserin 2^a numaralı sayfası.

BİBLİYOGRAFYA

Aclûnî (1351/1931), *Keşfü'l-Hafâ*, c. II, Mısır.

ALBAYRAK Nurettin (2002), “Kuloğlu Mustafa”, *DİA*, C. XXVI, Ankara: TDV, ss. 360-361.

Âlim Sinan Efendi, *Tercüme-i Mesâbihü's-Sünne*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 45 Ak Ze 216/1.

Bursalı Mehmet Tahir (1333), *Osmanlı Müellifleri*, C. I, İstanbul: Matbaa-i Amire.

HATİBOĞLU İbrahim (2004), “Mesâbihü's-Sünne”, *DİA*, C. XXIX, Ankara: TDV, ss. 258-260.

Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ-i Ebrâr*, C. IV, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Başışlar, No:2308.

KOCATÜRK Vasfi Mahir (1970), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Edebiyat Yayınevi.

KÖKSAL M. Fatih (2011), *Mevlid-nâme*, Ankara: TDV.

PEKOLCAY Necla (2005), *Süleyman Çelebi-Mevlid*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

SERİN Rahmi (1984), *İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, İstanbul: Petek Yayınları.

Şeyh Hacı İlyas (1045/1635), *Dîvân-ı Hümâyûn*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, No:3596.

——— (1045/1635), *Dîvân-ı Mesâbih*, Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, No:43 Ze 362.

——— (1053/1643), *Bâğ-ı Behişt*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, No: 45 Hk 6266, v. 1^b-250^a.

——— (1053/1643), *Etvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, No: 45 Hk 6266, v. 251^b-308^a.

——— (1053/1643), *Silsile-nâme*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, No: 45 Hk 6266, v. 309^a-310^a.

ŞİMŞEK Selami (2007), “Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, ss. 251-310.